

סדר פרשיות התפילין/אשר נפתלי אוזן

פתיחה

במאמר זה נדון בעזרת השם יתברך מהו סדר הפרשיות שבתפילין לשיטות הראשונים, והאם אחרי שהוכרעה הלכה יש ענין להחמיר כשאר הראשונים.

גמרא

איתא בגמרא מנחות (לד:): "ת"ר: כיצד סדרן? קדש לי, והי' כי יביאך, מימין. שמע, והי' אם שמוע, משמאל. והתניא איפכא! אמר אבבי ל"ק, כאן מימינו של קורא, כאן מימינו של מניח, והקורא קורא כסדרן. אמר רב חננאל אמר רב החליף פרשיותיה פסולות", ע"כ. כלומר, הגמ' אומרת סדר הפרשיות הם - קדש, והיה כי, בצד ימין. שמע, והיה אם, בצד שמאל. והגמ' מקשה יש ברייתא שאומרת בדיוק להיפך היינו: קדש, והיה כי, בצד שמאל. שמע, והיה אם, בצד ימין. ואבבי תירץ שזה תלוי באיזה צד מסתכלים, היינו אם מסתכלים בצד מסוים, כגון: אדם שעומד מול המניח (הקורא) הסדר יהיה בצד מסוים, ואילו אם מסתכלים בצד אחר, כגון: האדם שמניח בעצמו הסדר יהיה בסדר מסוים. ואם שינה את סדר הפרשיות פסול.

א. שיטות הראשונים בהבנת הגמרא

דעת רש"י והרמב"ם

רש"י כותב (שם ד"ה והקורא קורא כסדרן) וז"ל: "כסדר שהן כתובין בתורה, מוקדם מוקדם, ומאוחר מאוחר. הילכך הא דקתני לעיל קדש והיה כי יביאך מימין, מימינו של קורא קאמר, דהשתא כשהוא קורא כדרכו מימינו לשמאלו, ונמצא קוראן כסדרן, והא דתנא איפכא דמשמע קדש והיה כי יביאך משמאל אמניח קאמר, דהוא ימין של קורא", עכ"ל. כלומר רש"י מסביר שהאדם שעומד ממול המניח (הקורא) הוא קורא את הפרשיות כסדר שכתוב בתורה מימין לשמאל היינו: קדש, והיה כי, שמע, והיה אם. וזה הוא סדר הנחתן. וכן כתב הרמב"ם (הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ג' הל' ה-ו) ז"ל: "כיצד סידור הפרשיות? בתפילה של ראש מכניס פרשה אחרונה שהיא 'והיה אם שמוע' בבית שהוא על ימין המניח, ו'שמע' סמוך לה, 'והיה כי יביאך' בבית שלישי סמוכה ל'שמע', ו'קדש לי' בבית

רבעי, שהוא לשמאל המניח תפילין, כדי שיהיה הקורא שפניו כנגד פני המניח קורא על הסדר... ואם החליף סידור זה – פסולות. תפילה של יד – כותבן בארבע דפין בעור אחד אך כספר תורה, על סדורן בתורה...", עכ"ל.

דעת ר"ת וקושיותו על רש"י

התוספות (שם ד"ה והקורא קורא כסדרן) כתבו את דעת ר"ת וז"ל: "וקשה לר"ת דאמאי פליגניהו שקורא שתיהן הראשונות מימין, וכל האחרונות משמאל. היה לו לומר: ראשונה מימין, וכל אחרות משמאל. או איפכא: דג' ראשונות מימין, ורביעית משמאל. כמו גבי נר מערבי דפרק שתי הלחם (לקמן דף צח:): דיליף דנרות של מנורה מזרח ומערב מונחים מדכתיב ב"נר מערבי לפני ה'" מכלל דכולהו לאו לפני ה'. ולא אמרינן חצי הנרות לפני ה' וחצי האחר לאו לפני ה'. ומפרש ר"ת: קדש, והיה כי יביאך, מימין של קורא. ומשמאל של קורא הוי שמע מבחוקן, ואחריה והיה אם שמוע מבפנים, וניחא השתא מה שחלקך", עכ"ל. והשיטה הזאת נקראת בראשונים "הויות באמצע" היינו פרשת והיה כי, והיה אם, הם באמצע.

ישוב קושיותו של ר"ת

אומנם הרא"ש (הלכות קטנות לרא"ש [מנחות] הלכות תפילין הלכה ה') ישב את קושית ר"ת וז"ל: "ויש לדחות, לפי שהתפילין מונחים באמצע הראש ושתי פרשיות מימין האדם ושתיים משמאלו", עכ"ל. כלומר הגמ' מחלקת את הפרשיות, לחצי כי מדובר על אדם שעומד מול המניח, ולכן יש לפניו שתי פרשיות מימין ושתיים משמאל, וזאת הסיבה למה הגמרא מחלקת.

ועוד הרשב"א בתשובה (שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סימן רלד) ישב את קושית ר"ת וז"ל: "נ"ל שאין קשה כלל, וע"כ נקט הכי דדוקא נקטינן, שאילו אמרה הברייתא כן (כמו שר"ת הציע) הייתי סבור שלא תהא ההקפדה אלא בשל ימין או בשל שמאל. אבל אם החליף שאר הפרשיות לא תהיה ההקפדה בכך. שאפילו עכשיו (כשהברייתא נקטה שתיים בימין ושתיים בשמאל) היה סבור אביי לומר שלא תהא ההקפדה אלא בשל ימין ושל שמאל הרואת את האויר בלבד, אבל גוייתא לגוייתא לא. כ"ש אילו לא הזכירה הברייתא אלא של ימין או של שמאל בלבד. וכן אילו לא הזכירה הברייתא אלא קדש מימין והיה אם שמוע משמאל הייתי אומר שלא תהא ההקפדה באמצעיות. קמ"ל שיש הקפדה בכולך", עכ"ל. כלומר אומר הרשב"א היה צריך דווקא לשנות שתיים בימין, ושתיים בשמאל, ולא

אחד בימין וכל השאר בשמאל, וכן ההפך. כי אם הגמ' הייתה שונה כמו שרבינו תם רצה להציע הייתי חושב שיש הקפדה רק בפרשה שבצד ימין, אבל בכל השאר השמאליות אין בעיה להחליף בפרשיות, וכן ההפך. ולכאורה למה מה הוה אמינא לומר ככה? כי אם כשהגמרא כתבה שתים בימין ושתיים בשמאל היה הווא אמינא לאביי להגיד שאפשר להחליף את הפרשיות הפנימיות. אז כ"ש אילו הייתי אומר רק חד בימין או בשמאל בוודאי.

ועוד הראיה שהביא ר"ת מהמנורה ביאר מו"ר הרב שמואל טל שליט"א (טל חיים ציצית ותפילין סימן יג עמוד תקנ"ג) שמה שאמרו לגבי נר מערבי, שהוא המערבי ביותר וכל השאר מזרחים לו, הוא משום ששם אנו רוצים ליחס את המנורה אל הקודש, וכאשר אנו מיחסים לאיזה דבר שייך לומר שהקרוב ביותר הוא המערבי וכל השאר מזרחים לו. אולם בתפילין לא מיחסים לשום דבר אלא מיחסים אותם לעצמם, ובזה שפיר לחלק לשנים. וכתב הרב רועי (קונטרס בירור סוגיות עמ' 92 ז"ל): "ועוד יש להסביר בפשיטות שדרשת הגמ' במנחות היתה משום שכתוב בפסוק (ויקרא כד, ג) "יערוך אותו הארון" בלשון יחיד, ולכן נקטו דוקא את הנר מערבי בעצמו. אבל בשאר מקומות יתכן לחלק לשנים. ואין בכך שום קושי", עכ"ל.

וכעין זה אני חושב לומר הראיה מהמנורה לכאורה קצת קשה, כי במנורה אין אופציה להגיד חצי המנורה לפני ה' וחצי לא לפני ה', כי מדובר רק על נר מערבי ורק נר מערבי לפני ה', וזה שלפני נר מערבי הוא לא לפני ה' הוא לפני נר מערבי. ולכן אין להשוות לתפילין.

קשיים בשיטת ר"ת

הסבר ר"ת הוא לכאורה קצת קשה בלשון הגמ', כי למה שהגמ' תסביר את סדר הפרשיות בצורה כזאת היינו, אם למשל אדם שואל את חבריו מה הסדר בדבר מסוים, מסתבר לומר שהו איענה לי הסדר הוא כך א, ב, ג, ד, והוא לא יענה לחברו הסדר הוא א, ב, ד, ג, וכן כאן הגמ' כותבת את סדר הפרשיות קדש, והיה כי, מימין. שמע, והיה אם, משמאל. בצורה פשוטה הבנה היא כמו שהגמרא כתבה את הסדר קדש, והיה, שמע, והיה. ואין להקשות הרי כתוב 'שמע, והיה אם, משמאל. היינו מתחיל בצד שמאל לימין, כי כשחז"ל כותבים משמאל הכוונה בצד שמאל ומוכח מהגמרא שבת (דף כב.) וז"ל הגמ': "אמר רבה נר חנוכה מצוה להניחה בטפח הסמוכה לפתח. והיכא מנח ליה? רב אחא

בריה דרבא אמר מימין. רב שמואל מדפתי אמר משמאל. והילכתא משמאל". ומבואר מכאן שאין הכוונה משמאל לימין ולא מימין לשמאל, אלא בצד שמאל. וכן מוכח מהגמ' במגילה (כג.): "ששה שעמדו מימינו של עזרא וששה משמאלו". ומבואר כנ"ל. וכן עוד מוכח מהגמ' סנהדרין (לו: ז"ל): "בברייתא קתני ראש בית האב ואבלים משמאלו וכל העם אלמא שיהו העם ראשונים משמאלו ואם כן האבלים היו משמאל העם". ומוכח כנ"ל. ועוד, התוס (שם) מסבירים את ר"ת איך מסתדר הפירוש שלו אם המילים 'והקורא קורא כסדרן', וז"ל: "והאי דקאמר 'הקורא קורא כסדרן' לאו כמו שפירש בקונטרס כסדר שכתובות בתורה אלא מפרש ר"ת דהוא סיום הברייתא דכיכד סדרן, וקאמר שקורא כסדר שמונחין בתפילין מימינו לשמאלו דהיינו: קדש, והיה כי יביאך, והיה אם שמוע, שמע. ואפילו לא יהא מן ברייתא, אין קשה כלום". עכ"ל. כותב מו"ר שליט"א וז"ל: "ולכאורה יש בזה דוחק גדול מאוד. הרי בגמרא כבר הבאיה ברייתא נוספת והקשתה ותירצה ותמוה שאחרי כל זה היא שוב חוזרת לצטט את הברייתא הראשונה במילים בודדות שאין להם המשך ואין להם הקדמה כגון 'תנא' והקורא קורא כסדרן וכדומה", עכ"ל.

ומבאר הרא"ש (הלכות קטנות לרא"ש [מנחות] הלכות תפילין הלכה ה) את כוונת ר"ת וז"ל: "ולפי שתיריך התלמוד כאן לימינו של קורא, כאן לימינו של מניח, ולא פי' איזו נעמיד בקורא ואיזו נעמיד במניח, חזר ופי' והקורא קורא כסדר הכתוב בברייתא ראשונה קדש והיה כי יביאך בימינו שמע והיה אם שמוע בשמאלו", עכ"ל. ואמנם הדבר לא כל כך מובן הרי בברייתא השניה תניא איפכה ובאחד מהברייתא הקורא קורא כסדרן, והשניה המניח קורא כסדרן, ואם כן לא מסתדר לומר דנקיט חד מיניהו, דשוב אין ידוע באיזה אחד מהברייתות הקורא קורא כסדרן, ובאיזה המניח קורא כסדרן. ועוד נראה שקשה לומר שהיה ברור שמדובר דווקא על הברייתא הראשונה דמהיכא תיתי לומר כך.

המכילתא מסייע לפירוש רש"י

אומנם יש קושי על ר"ת מלשון המכילתא (סוף פרשת בא) והוא מסייע לפירוש רש"י וז"ל: "בד' מקומות מזכיר פרשת תפילין, קדש, והיה כי יביאך, שמע, והיה אם שמוע. מכאן אמרו מצות תפילין ארבע פרשיות וכו'. והדר קתני כותבן כסדרן, ואם כתבן שלא כסידרן יגנזו", עכ"ל. ומוכח מהמכילתא כשהיא אומרת 'כותבן כסדרן' הכוונה היא כל מה שהיא כתבה לפני כן, וזה כפרוש רש"י.

אמנם יש שתרצו לשיטת ר"ת שמדובר במכילתא על סדר כתיבה הסופר, ולא סדר הנחה. ומהם התרומה (סי' רו) אבל הוא בעצמו מודה שיש בזה דוחק לומר כן ולמרות זאת הוא מקבל את הדוחק הזה וז"ל: "אין זה נראה שהכתיבה בסדר אחד, ואם החליף פסולה כדקתני יגנזו. וסדר הניחתן בעינן אחר ואם החליף פסולה. ועוד בתפילין של יד שכותב הכל בחתיכת קלף אחד יצטרך לכתוב קדש, והיה כי יביאך, ומניח עמוד אחד חלק לוויה אם שמוע, ויכתוב בעמוד רביעי שמע וחוזר וכותב בדף שלישי שלפניו והיה אם שמוע", עכ"ל.

כותב הרשב"א בתשובה (שר"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סימן רלד) על הטענה הזאת ז"ל: "ואף על פי שידעתם שיש שנויין דחוקים [בזה בספר התרומה, שנויין דחוקים הם] ושאינן השכל מקבלם, ואין ראוי לדחות דברים פשוטים על דחוקים כאלו... ואי אפשר לומר שיהיה כותב קדש בעמוד א', והיה כי יביאך, בשני. ומדלג וכותב שמע, בעמוד ד'. וחוזר וכותב אם שמוע בעמוד ג'. שהרי לא הזכיר כאן (במכילתא) דלוג כלל. וכן לא הזכיר שם סדר ההנחה כדי שנלמוד סתום זה מאותו סדר", עכ"ל.

ועוד התרומה (שם) והמרדכי (סי' תתקסט) ניסו לתרץ תירוץ נוסף ואמרו שהמכילתא מדברת בתפילין של יד, ובאמת סדר כתיבתן ביד הוא קדש, והיה כי, שמע, והיה אם. ואילו הגמ' במנחות מדברת על תפילין של ראש, שסדר כתיבתם הוא כמו ר"ת. ויוצא לדבריהם שתפילין של ראש ותפילין של יד שונות. ועל זה כותב הרשב"א (שם) וז"ל: "ותחלה אני מקדים שכתבת תפילין של יד ושל ראש שוה, וכן סדר הנחתן שוה... ותדע לך מדתנא פרק הקומץ, א"ר יוסי מודה לי ר' יהודה ברבי שאם אין לו תפילין של יד ויש לו שתים של ראש שתולה עור על אחד מהם ומניח. אלמא אילו היתה כתיבת של יד משונה משל ראש היאך תפילין של יד כשרה לשל ראש, והלא סדר כתיבתן מעכבת, דאמר במכילתין כותב כסדרן. כתבן שלא כסדרן יגנזו. ותפילין של יד כשרה לשל ראש. דהא שלח רבי חנינא משום ר' יוחנן תפלה של ראש אין עושין אותה של יד. ושל יד עושין אותה של ראש לפי שאין מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה. ואסיקנא דבחדתתא דליכא הורדת קדושה של ראש עושין של יד. ושל יד עושין של ראש. גם מכאן אנו למדין דסדר הנחתן אחד. דאי לא היאך תלה עור בשל ראש ועושה אותה של יד והלא נשתנה סדרן. אלא ע"כ סדר אחד לשניהם", עכ"ל.

דעת הראב"ד

הראב"ד סובר שיש סדר אחר בסדר הפרשיות וז"ל: "אמר אברהם: רבינו האי ז"ל אינו אומר כן (כמו הרמב"ם), אלא הויות באמצע, קדש מימין המניח, והיה כי יביאך סמוך לה, שמע משמאלו, והיה אם שמוע סמוך לה באמצע. והוא בהפך לקורא שכנגדו. והקורא קורא כסדרן, על שמע והיה אם שמע נאמר שהוא כסדר הקוראים בתורה מימין לשמאל. והמחבר הזה (הרמב"ם) שם הברייתא השנויה בגמ' מימין הקורא, והברייתא שהביאו בקושיא ואמרו "והתניא איפכא" אותה שם לימין המניח. והוא תימה. שהגמרא הניחה סדר המניח שעושה המצוה ופירשה סדר הקורא שאין לנו צורך בקריאתו. ועוד כי 'שמע' 'והיה אם שמע' לפי פשוטו מן הראשונה הוא מתחיל ולא מן האמצע, ולפי דברי זה המחבר לעולם שמע מן האמצע. לפיכך תפס הגאון ז"ל דרך פשיטות הגמרא ושם הויות באמצע", עכ"ל. כלומר הראב"ד סובר כמו ר"ת רק מצד המניח, היינו קדש, והיה כי, מימנו של מניח, והראיה שלו זה, שלא הגיוני לומר שהגמ' שונה לנו ברייתא שאין לנו צורך בה היינו בקריאה, אלא הברייתא ששנויה לנו בגמ' היא מדברת על המניח. והראב"ד מסביר 'הקורא קורא כסדרן' זה מדבר רק על פרשת שמע, והיה אם, ולא על כול הפרשיות.

קשיים בשיטת הראב"ד

אמנם יש קשיים רבים בביארו לגמ' וכתב על זה הרשב"א (שם) ז"ל: "ומה שהקשה הראב"ד בהשגותיו היאך אפשר שהניח הגמרא סדר המניח שעושה המצוה, ופירש סדר הקורא שאין לנו צורך בקריאתו. אין דבריו מחוורין כאן. חדא שאף אנו נאמר כן בברייתא שתפסה בהפך ואמרה קדש והיה כי יביאך משמאל שהוא שמאל הקורא לפי דעתו איך אפשר שהניח תנא בברייתא סדר המניח שעושה המצוה ופירש סדר הקורא. וא"כ כשנעמיד הברייתא השנויה בגמרא בסדר המניח והברייתא שאינה שנויה כסדר הקורא לא הרוחנו כלום", עכ"ל. כלומר הרשב"א אומר הרי יש ברייתא שמדברת על הקורא, אז גם שם אנו צריכים לשאול למה הברייתא מדברת על דבר שאין לנו צורך בקריאתו. כלומר גם אם נפרש כמו הראב"ד השאלה עדיין עומדת.

ועוד כותב הרשב"א ז"ל: "ועוד כי מפני שהברייתא תניא כיצד סודרן, לא על המניח קאי, אלא על הסודרן וקובען בבתים, ולפיכך בימין ובשמאל של סודרן קאמר, שהוא בערך הקורא", עכ"ל. היינו הראב"ד אומר 'אין לו צורך בקריאתו', הרשב"א אומר לא

מדובר פה על הקורא אלא על מי שמסדר את הפרשיות התפילין, והוא בערך הקורא. וממילא יש לנו צורך בו.

ועוד כותב הרשב"א ז"ל: "אמר אביי ל"ק כאן לימין הקורא כאן לימין המניח, והקורא קורא כסדרן. מסקנת תירוצו של אביי הוא, ולא מן הברייתא השניה שהקשה ממנה בגמ', שאם (תאמר שמדובר על) הברייתא לא הביאו בגמרא היאך יביאו [תירוץ] ממנה קצת... אלא מסקנא תירוצו של אביי הוא. ואביי לא אמרה על הברייתא שאינה בגמרא, אלא על השנויה בגמרא דעלה קיימי. והיא דמתפרשא לן בגמרא", עכ"ל. כלומר אביי אומר 'הקורא קורא כסדרן' הוא מדבר על הברייתא של הקורא. ואם נאמר כמו הראב"ד שהברייתא השנויה בגמ' הוא על המניח, לא יכול להיות שאביי מדבר על הברייתא שאינה שנויה בגמ', וכ"ש שאין לומר שזה המשך הברייתא שאינה שנויה בגמ'.

ועוד כותב הרשב"א ז"ל: "ואילו היה סדר ברייתא השנויה בגמרא כסדר מניח כדברי הראב"ד ז"ל, לא היה הקורא קורא כסדרן אלא שלא כסדרן היה קורא. גם מה שפירש הראב"ד כי על שמע והיה אם שמוע בלבד נאמר, ולומר ששמע בבית חיצון משמאל מניח ואחריו והיה אם שמוע דהויות באמצע. זה דוחק גדול. ולמה פירש אביי יותר בשמע והיה אם שמוע, מן הנשאר. ואם ללמד על שמע שהיא בבית חיצון כבר אמר שמע והיה אם שמוע משמאל, שפירושו לדעת הרב שמע בחיצון והיה אם שמוע אחריו באמצע. שלא להתחיל מן הסתם אלא בראש. ואם לבאר בא, היה לו לפרש בהפך מזה בקדש והיה כי יביאך והקורא קורא שלא כסדרן והיה [כשסתם] דבריו, ע"כ על כל הפרשיות הנזכרות בברייתא הוא חוזר ולומר שכולן קורא אותה הקורא כסדרן. והוצרך אביי לכך כי מפני שתירץ בברייתא חד במימין הקורא ואידך [בימין המניח באר דברייתא דגמרין בימין הקורא וכאילו אמרה והא] דהכא בקורא שיקרא הקורא כסדרן", עכ"ל. ודבר ה' אמת בפיהו.

דעת העיטור

ויש עוד שיטה בסדר הנחתן וזה שיטת העיטור (ספר העיטור שער א - הלכות תפילין דף נז טור ג - נט טור ד) ז"ל: "ובעינא דאימא מילתא ומסתפינא מחברי ומרבוותא כולהו ואמינא דהקורא קורא כסדרן ליכא בנוסחא והמניח מניח כסדר והקורא קורא משמאל לימין", עכ"ל. ובהמשך דבריו מוכיח את דבריו מאבני אפוד עי"ש. ודעתו לומר כמו רש"י רק האפך היינו הסדר הוא קדש, והיה כי, מימין של מניח. ושמע, והיה אם, משמאל של

מניח. אומנם גם הוא לא פסק כן וז"ל: "ולפי שלא מצאתי גאון שאמר לא סמכתי בדברי ואמרתי בחילופא באבני אפוד עד יבא מורה צדק", עכ"ל. וכן לא ראינו פוסקים שהתיחסו לשיטה הזאת.

האם יש ראייה מהשימושא רבה

גם בדעת השימושא רבה יש ספקות ודעות שונות ויש שמביאם אתו ראייה לרש"י. ומהם התוספות (מנחות לד: ד"ה והקורא) וז"ל: "ובשימושא רבא תיקון התפילין משמע כפירוש הקונטרס. וז"ל: ומשוי פרשתא דקדש מימין בביתא קמא, ופרשתא דבסמוך ליה בביתא תניינא והיה כי יביאך, ופרשתא דשמע בשלישית, ופרשה דוהיה אם שמוע ברביעית", עכ"ל. וכן כתב הרא"ש (הלכות קטנות לרא"ש (מנחות) הלכות תפילין הלכה ה'). וכן כתב ספר התרומה (סימנים הלכות תפילין סימן רו). וכן כתב הגהות מיימוניות (הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ג הלכה ה). אמנם הראב"ד בשו"ת תמים דעים (סימן עט) כתב שהשימושא רבה היא כדעת ר"ת וז"ל: "בשימושא רבא דנקטי ליה קמאי מפי חכמי הגמרא בהאי לישנא ובעי דלהו הויות מלגאו אהדדי וקדש ושמע אבראי ע"כ כתב הרב (הראב"י) ב"ד ז"ל", עכ"ל. וכן הובא בשו"ת ראב"י (סימן קפח). אולם העיטור (ספר העיטור שער א - הלכות תפילין דף נז טור ג - נט טור ד) כותב שהיה לפניו את שתי הגירסאות שיש בשימושא רבה והוא אמר שאין לסמוך על הגרסא בשימושא רבה שהיא כמו ר"ת והכריע שהגירסא הנכונה היא כמו שכתבו התוס' וכו'. וז"ל העיטור: "ובשימושא עתיקא דילן דאתמר משמיה דאביי ורבא הכין כתוב לכתוב הני ד' פרשיות בקלפי ומהדרא אפי' לאפי' ומשוי פרשתא קדש לימינו בביתא קמא, ופרשתא דסמך ליה והיה כי יביאך בביתא תנינא, ופרשתא דשמע בביתא תליתאי, ופרשת והיה אם שמוע ברביעיתא, ואמר אביי כו'... ושימושא דכתיב בהלכות הרב (וכונתו לר"י אלברצלוני) [דף נז טור ד] הויות מלגוא אהדדי, וקדש ושמע מאבראי. תמיה לן טובא ובהלכות דילן אית' דכתיבה כדכתיבה... ובשימושא עתיקא דילן ובהלכות תפילין כך, ולא מצאתי הויות מלגוא רק בא' מתשובות רבינו סעדיה שתמצא קדש ושמע החיצונים רואין את האויר ולאו דסמכא ניהור", עכ"ל. וכן היה לפני המרדכי (הלכות קטנות למרדכי [מנחות] הלכות תפילין [המתחיל ברמז תתקסט]) את שתי הגירסאות והכריע כהגירסה שסוברת כמו רש"י וז"ל: "כך ראיתי כתוב משום רב שרירא גאון זצוק"ל דליהו ההויות באמצע וכך מצאתי כתוב בשימוש תפילין אחד. ובשימוש תפילין אחר מצאתי כתוב... וכותב על כל חתיכה וחתיכה פרשה א' בחתיכה

אחת יכתוב קדש. ובחתיכה שניה יכתוב והיה כי יביאך. ובחתיכה שלישית שמע ישראל. ובחתיכה רביעית והיה אם שמוע. וזהו סידורן בבתיים קדש לי לצד ימין בבית ראשון, ובבית שני הסמוך ליה והיה כי יביאך, ובבית שלישי סמוך לו שמע ישראל, ובבית רביעי שהוא לצד שמאל והיה אם שמוע. וזה הסדר נראה לי עיקר שהוא כסדר שהן כתובות בתורה, עכ"ל.

לסיכום: נראה שהגירסה הנכונה היא כמו שכתבו התוס', כי גם רוב הראשונים גרסו כך, ועוד המרדכי והעיטור היה לפנייהם את שתי הגירסאות והכריעו שהגירסא הנכונה היא כמו התוס'. אבל מה שבתוך אין להביא ראיה שהשימוש רבה היא לדעת ר"ת.

מהי דעת רב האי גאון

וכן גם בדעת רב האי גאון יש מסורות שונות בראשונים מה הוא אמר. הראב"ד בהשגות על הרמב"ם (הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ג' הלכה ה') כותב בשם רב האי גאון וז"ל: "רבינו האי ז"ל אינו אומר כן, אלא הויות באמצע, קדש מימין המניח, והיה כי יביאך סמוך לה, שמע משמאלו, והיה אם שמוע סמוך לה באמצע. והוא בהפך לקורא שכנגדו", עכ"ל. כלומר הראב"ד אומר בשם רב האי גאון סדר הנחתן היא הויות באמצע ומצד המניח. היינו קדש מימין המניח.

ויש מסורות בראשונים שאומרים בשם רב האי גאון שהוא סובר את שיטת ר"ת ומהם התוס' (שם) ז"ל: "וכן רב האי גאון והיה מניח סימן, הויות להדדי, פי' והיה כי יביאך והיה אם שמוע פנימיות זו אצל זו", עכ"ל. וכן כתב הסמ"ג (עשין סימן כב) וז"ל: אבל רב שרירא גאון ורב האי גאון בנו ורבינו יעקב (תו' שם) מפרשים דבית שלישי והיה אם שמוע בית רביעי שמע וסימנך הויות להדדי, והיה כי יביאך והיה אם שמוע סמוכות יחד", עכ"ל. וכן כתב הלכות קטנות למרדכי (מנחות הלכות תפילין), ספר המכריע (ערך פז), ספר התרומה (סימנים הלכות תפילין סימן רו), הגהמ"י (הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ג הלכה ה) והאור זרוע (חלק א - הלכות תפילין סימן תקנח). וכן סברו השואלים את הרמב"ם (שו"ת הרמב"ם סימן רפט), וכן הוא גם באגרת ראב"י אל ר' נתן (נדפסה ב'תרביץ' תש"ל והובא בשו"ת דברי מנחם לרמ"מ כשר סי' ט"ז).

ויש עוד הבנה מהי היתה דעת רב האי גאון הנה בספר החינוך (פרשת ואתחנן מצוה תכא) כתב וז"ל: "והרי רש"י והרמב"ם ורבנו האי ז"ל כולם דעת אחת שלא נכתוב הויות באמצע, אלא כסדר שהן כתובין בתורה", עכ"ל. והעיד הרמב"ם בתשובה שהיה לרב האי

גאון תפילין כדעת רש"י וז"ל: "ואמרו לי חכמים נאמנים שפתחו תפילין של הגאון רבינו האי זצ"ל ומצאו שהן כתובין על הסדר שאמרתי בחבור", עכ"ל. והרב עובדיה כתב (שר"ת יביע אומר חלק א' סימן ג' אות ג') וז"ל: "וגם רב האי גאון נראה דלמעשה חזר בו ופסק כרש"י, וכמו שהעיד עליו הרמב"ם בתשובה", עכ"ל. ועוד שכן הוא לפנינו בהלכות תפילין לרה"ג שנדפסו בגנזי קדם (ליון, ח"ג עמ' 72 והלאה), וז"ל: "תפר של תפילין שבראש מתחיל מלמטה באחרון בין שמע לוהיה אם שמוע ולמעלה וכלפי בין רצועה למעלה ועוקם לאמצע בין שמע לוהיה כי יביאך וכו' ויכנוס הפרשיות על הסדר קדש לי והיה כי יביאך מימין הקורא שהיא שמאלו של מניח שמע והיה אם שמוע משמאלו של קורא שהוא ימיני של מניח" עי"ש עוד", עכ"ל.

לסיכום הדברים: נראה שדעת רב האי גאון אינה ברורה בכלל אחרי שיש שלוש מסורות מה הייתה דעתו. ועוד נראה יותר שדעתו הייתה כמו דעת רש"י כמו שכתב הרמב"ם שראה את התפילין של רב האי גאון כדעת רש"י וכן כתוב בהלכות תפילין לרב האי כמו רש"י. אבל אני לא בתוך בזה. אבל מה שכן אין שום ראיה לר"ת מרב האי גאון כיון שהיתה שלוש מסורות מה הייתה דעתו.

ועוד, בספר היראים שהיה תלמידו של ר"ת (סימן שצט) כתב וז"ל: "שמעתי מרבינו יעקב ז"ל [ר"ת] שקבלה הייתה מידו מרב האי גאון ז"ל היות באמצע, פי' והיה כי יביאך, והיה אם שמע, באמצע. שמע חיצון לצד ימין, קדש חיצון לצד שמאל. ולא כדברי רבותינו שמפרשים [והיה כי יביאך, שמע והיה אם שמוע, ונמצא] והיה כי יביאך ושמע באמצע. והלשון מוכיח כדברי רב האי, דאי כפירוש רבותי הכי איבעי ליה למתני כיצד סדרן קדש והיה כי יביאך שמע והיה אם שמוע ומתחיל לימין", עכ"ל. נראה שר"ת הכריע את הסוגיא מיזה שהוא שהוא קיבל מרב האי גאון מהו סדר הפרשיות, ורק אחרי זה הוא פירש את זה בגמרא, אבל עכשיו אחרי כל מה שאמרנו לעיל שדעת רב האי גאון אינה ברורה בכלל, ונראה יותר שהוא חזר וסבר כדעת רש"י אז ממילא כל שיטת ר"ת מקבלת פחות משמעות ודו"ק.

מהי דעת הר"ף

וגם בדעת הר"ף יש מסורות שונות מה הייתה דעתו. בספר המכריע (ערך פ"ז) כתב וז"ל: "אותם שהם חיצונים כגון קדש או שמע צריכין שיהיו רואין אויר כדי שיהא אח"כ שי"ן של תפילין דהלכה למשה מסיני וכ"כ רי"ף", עכ"ל. מבואר מדבריו שדעת הר"ף היא

כר"ת. וכן כתב הגהות מיימוניות (הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ג הלכה ה) וכן כתב הרמב"ם (סימן רפט) בתשובה וז"ל: "וגם הרב רבינו יצחק אלפסי בעל ההלכות זצ"ל כוונתו סבירא ליה בתשובה אחת שיש לו במעשה התפילין וגם חכם אחר שמו רבי יעקב קלעי ז"ל ככם עשה", עכ"ל. אמנם כתב מגדל עוז (הלכות תפילין פ"ג הלכה ה) וז"ל: ואני אומר הרב המחבר הזה הוא מפרש כאשר קיבל מרבותיו ר"י בן גיאת ור"י אלפס ורבינו יהוסף הלוי בן מיגאש ורש"י והעומדים בשיטתו ז"ל כך קיבלו ופירשו פרק הקומץ רבה", עכ"ל. מבואר בדעתו שהר"ף סובר כמו רש"י.

בתשובת הרמב"ם (שם) יש מקום להסתפק בשני ספקות. אחד הוא שהשאלה והתשובה מתייחסת גם לשאלת הקלף והדוכסוסטוס, ורק אחרי זה הוא דן בשאלת סדר הפרשיות ולא ברור האם כשאמר הרמב"ם "וגם הרב רבינו יצחק אלפסי בעל ההלכות זצ"ל כוונתו סבירא ליה בתשובה אחת שיש לו במעשה התפילין" האם זה על סדר הפרשיות או על הקלף והדוכסוסטוס. שתיים, הרמב"ם מעיד שהיה לו ולרבותיו גרסא בגמ' שלא הופיעה בה המילים "והקורא קורא כסדרן" ובאמת בר"ף (הלכות קטנות לר"ף [מנחות] - הלכות תפילין דף ז עמוד א) כתוב וז"ל: "ת"ר כיצד סודרן קדש והיה כי יביאך מימין שמע והיה אם שמוע משמאל. והתניא איפכא אמר אביי לא קשיא, כאן לימין הקורא, וכאן לימין המניח, א"ר חננאל אמר רב החליף פרשיותיה פסולות", עכ"ל. וכן כתב הרא"ש (הלכות תפילין סי' ה) ז"ל: "ובהלכות הר"ף אין כתוב והקורא קורא כסדרן", עכ"ל. לסיכום: יוצא שגם דעת הר"ף לא ברורה מה היתה דעתו בגלל מסורות שונות. ועוד יתכן לומר שהר"ף היה מודה לרמב"ם אם היה לו את הגירסא הנכונה בגמרא. (כ"כ מו"ר הרב שליט"א).

האם יש ירושלמי כדעת ר"ת

כותב הגרע"י (בשור"ת יביע אומר חלק א' סימן ג' אות א') וז"ל: "הנה המחלוקת המיוחסת לרש"י ור"ת, היא באמת מחלוקת קדומה מימי חכמי התלמוד, בין המכילתא להירושלמי" עכ"ל. ומקורו מהחיד"א (מערכת סופרים ערך ירושלמי אות סה) וז"ל: "נראה מהראב"ד בהשגות (פ"ב דביכורים [ה"ו]) והרב המגיד (פכ"ז דמכירה [ה"ח]) שהיה להם ירושלמי דסדר קדשים, וכן כתב הרמב"ם (בהקדמה לפירוש המשנה) שנמצא ירושלמי על חמשה סדרים שלמים, ובריש ספר תיקוני הזהר [דף ט']. איתא: ובגין דא אוקמוה מארי דתלמודא ירושלמי הויות

בעמצע. והראב"ד¹ [בפירוש ספר היצירה] כתב שהוא ראה בתלמוד ירושלמי מסדר קדשים הויות בעמצע" עכ"ל.

לכאורה יוצא שהראב"ד בפירוש לספר יצירה ראה את הירושלמי שאומר הויות באמצע וגם יש תיקוני הזוהר שאומר כך. אמנם העיר מו"ר שליט"א שקצת קשה, אחת מה שכתב בשם הראב"ד בספר יצירה זה לא נמצא לפנינו, וגם לא נמצא בשאר פירושים לספר יצירה, וגם החיד"א לא כתב מראה מקום מדויק כדרכו ויתכן שרק שמע כן ושלוחא הוא דעוית. וקשה לסמוך על עדות לגבי משפט בספר יצירה שלא נמצא לפנינו, שמסתמך על ירושלמי קדושים, שגם הוא לא נמצא לפנינו. ועוד אם יש ירושלמי שכתוב שם הויות מלגא, זה קשה כי הרמב"ם היה לפניו את הירושלמי סדר קדושים כפי שמעיד החיד"א, ובשו"ת הרמב"ם הוא טרח למצאו מקור מכריע לסדר הפרשיות והזכיר כל איזכור שנאמר לפניו שצידד באחת מהפשרויות, ואם היה כתוב כך מפורש בירושלמי לא יתכן שהרמב"ם יתעלם מזה. ועוד גם לראב"ד בעל השגות היה לפניו את הירושלמי סדר קדושים כפי שמצין החיד"א אז למה הראב"ד כשהוא חולק על הרמב"ם ומקשה מרב האי גאון, היה עליו להקשות מהגמ' בירושלמי שזה יותר חזק. ועוד אין שום ראשון שמזכיר את הירושלמי הזה. כל זה לגבי מרן החיד"א.

ובתיקוני הזהר (דף ט.:-) מתפרשים על פי הסוד "תְּפִלִּין דְּרִישִׁיָּה דְּקוּדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא" ושם כתוב מפורש וז"ל: "וּבְגִין דָּא אוּקְמוּהָ מְאִרֵי דְתַלְמוּדָא יְרוּשְׁלָמִי, הַוּוֹת בְּאֶמְצַע" עכ"ל. העיר על זה מו"ר הרב שליט"א שלפי האחד ההסברים שם לא מדובר כלל על סדר הפרשיות אלא על הפסוקים². ועוד ששם מירי בתפילין של הקב"ה ואין ללמוד על תפילין של בני האדם. ועוד ואת"ל שכך נקט הירושלמי כיון שבבלי מסתבר מאוד לפרש כשיטת רש"י והרמב"ם וסיעתם הגדולה, יש להכריע כבבלי בניגוד לירושלמי³.

1. שאינו הראב"ד בעל השגות על הרמב"ם אלא הראב"ד הלוי.
2. של ז'ירא ישראל את היד הגדולה, ביד חזקה הוציאך ה' ממצרים, ובני ישראל יוצאים ביד רמה. והפסוק האמצעי הוא פסוק שנקשר לפסוק הנה יד ה' הויה במקנך. וזה הכוונה שהויות באמצע.
3. ובענין האנחה ששני הזוגות הם אמת כתב על זה הרב רועי (בקונטרס בירורי סוגיות הלכות עירובין והלכות תפילין עמ' 97) וז"ל: "בשער הכוונות כתב: (דרוש ו תפילין יא.) וזוהו נבין שרש"י ור"ת לא פליג, וב' הסברות הם דברי אלוקים חיים, שלא כדברי החושבים שסברא אחת היא אמת, והאחרת היא בטלה, חלילה מלהמין דבר זה! ושורש הסברא הזו, ששינהם אמת, מובא בתיקוני הזהר חדש (כרך ב, דף סט: (ובחלק מהמהדורות בדף קא ע"ד) בזה"ל "ובגין דלא בקיאין אלין דדרא בתראה שויין

ב. שאר דעות הראשונים

ראשונים שפסקו כרש"י

ונסכם את שיטות הגאונים והראשונים שפסקו כדעת רש"י, הנה במסכת תפילין (פ"א ה"א), איתא שם וז"ל: "תפלה של ראש נכתבת ד' פרשיות. קדש, והיה, שמע, והיה, וכן של יד. אלא שהוא עושה של יד פרשה אחת", עכ"ל, ומוכח כדברי רש"י. וכן כתוב בספר הלכות קצובות (שימוש תפילין ועשייתן) וז"ל: "ויביא עור מן צבי וחותרך ארבע חתיכות כחשבון השינים ומתחיל וכותב על חתיכה וחתיכה פרשה שהם ארבע פרשיות. בחתיכה אחת כותב זו הפרשה מן וידבר ה' אל משה לאמור קדש לי כל בכור עד למועדה מימים מימה. בחתיכה שנייה כותב זו הפרשה והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני כאשר נשבע לך ולאבותיך ונתנה לך והעברת כל פטר רחם לה' עד סוף פסקא כי בחזק יד הוציאנו ה' "

תרי זוגין דתפילין מספיקא דלא ידעין ברזא דא [דתרוייהו אצטריכו]. ומילים אלו דתרוייהו אצטריכו שנמצאים בסוגרים, אינם נמצאים בכל הגירסאות בתיקוני זהר חדש. אך עכ"פ נראה שהראיז"ל גרס כן, ופירש ששני התפילין נצרכים. אמנם מדברי הגר"א בביאורו לתיקונים מוכח שלא גרס כן, ופירש בדיוק להיפך – שמה שמניחים שני זוגות תפילין הוא בטעות, כיון שלא מבינים את הסוד של הענין [שמה שכתוב שצריך לסמוך היות להדי הינו עצם התפילין של יד ושל ראש, שרומזות לאות ה']. וכן היעב"ץ במור וקציעה (סי' לד) כתב: 'ומצאתי בציקוני זהר חדש (דף יד ב) כלשון זה ובגין דלא בקיאינן אלין דדרא בתראה שויין תרי זוגי דתפילין ע"כ. הרי מבואר שלדעת בעל הזוהר אין צריך לשתי זוגות, ולא נהגו כן דורות הקדמונים והנח להם לישראל כמו שנהגו כי בני נביאים הם'. ומוכח שהבין כדיברי הגר"א. אמנם החיד"א בברכי יוסף (סי' לד) כתב שהעיקר כנוסחת הראיז"ל. על כל פנים, בגמ' מוכח שאין להניח שני זוגות תפילין אלא רק זוג אחד, וכמו שכתב מרן הגרע"י ביב"א (חלק א סי' ג) שכן מוכח מהגמ' בע"ז (מד.) לגבי העטרה של דוד המלך, שהיה מניחה במקום תפילין והולמתו. ושואלת שם הגמרא - והרי דוד היה צריך להניח תפילין! ותירצה: 'מקום יש בראש שראוי להניח בו שתי תפילין'. נמצא שבמקום אחד הניח את התפילין ובמקום השני הניח את העטרה. ואם איתא שצריך להניח שתי תפילין - צריך את שתי המקומות עבור התפילין. ועוד שכן מוכח בגמרא בעירובין (צה: - שדרך מלבוש הוא רק זוג אחת, ולכן הקשתה הגמ' על רבן גמליאל כיצד מותר להכניס שנים שנים, ותירצה: מקום יש בראש להניח בו שתי תפילין, הניחא דראש דיד מאי איכא למימר? וכו' כדאמר מקום יש בראש להניח בו שתי תפילין, ה"נ מקום יש ביד להניח בו שתי תפילין. ע"כ. ומוכח שאין זו המציאות הרגילה, שמניחים שתי זוגות, ולכן אין זה דרך מלבוש ומשום כך גם היה בזה חידוש בכך שיש מקום בראש וביד להניח שני תפילין. עכ"ל של הרב רועי ועין עוד בדבריו שהאריך בדבר בטוב טעם ודעת.

ממצרים. ובחתיכה שלישית כותב שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד ואהבת את ה' אלהיך עד על מזוזת ביתך ובשערך. ובחתיכה רביעית כותב והיה אם שמוע תשמעו עד כימי השמים על הארץ". והרמב"ם בתשובה כתב (סימן רלט) "והרבה גאונים חלקו על דבר זה ועל אנשי מזרח ועל אנשי ארץ הצבי הקדמונים כך חולקים על זה... ומעשה רב שבני ארץ ישראל כולן זהירין במצוה זו כסדר התורה כתבו איש מאיש ולדברי הכל תפילין של יד וסדר פרשיותיה על סדר התורה ודין הוא שתהיה כתיבת שתיהן שוה שהרי לדברי רבי יוסי תולה עור על של ראש ומניחה על ידו ש"מ סדר אחד לשתיהן", עכ"ל. וכן פסק העיטור כדעת רש"י (שער א - הלכות תפילין דף נז טור ג - נט טור ד) וז"ל: "וקרוב אני לפסול כל התפילין המונחין היות באמצע וכו' ובדקתי בתפילין ישנים מנרבונא ותפילין שבאו מדרעא מתא ומצאתי כדברי", עכ"ל. וכן דעת רבינו אליקים כמו שכתב האו"ז (חלק א - הלכות תפילין סימן תקנח), וכן דעת רבינו שמחה כמו שכתב הגהות מימוניות (חלק א - הלכות תפילין סימן תקנח), וכן דעת ספר שבלי הלקט (ענין תפילין שימוש תפילין ועשייתן של רש"י ז"ל), וכן דעת הלקח טוב (סוף פרשת בא) שכתב: "סידורן קדש והיה שמע והיה וכו'", ע"ש. וכ"ד ר"י בן מלכי צדק בפירושו לכלים (פ"ח מ"ה, והביאו הר"ד שם), וז"ל: "בית ראשון קדש לי בית שני והיה כי יביאך בית שלישי שמע בית רביעי והיה אם שמוע", ע"כ. וכ"ד ר"ש בן פרחון במחברת הערוך (ערך טף) וז"ל: "כותבין ד' פרשיות קדש לי והיה כי יביאך שמע והיה אם שמוע כל אחת ואחת בבית אחד", ע"כ. וכבר הביא הב"י בסי' ל"ד שכ"ד ר' יונה, הרמב"ן והרשב"א. וכ"ד החינוך (מצוה תכ"א) ע"ש. וכן ר"י עניו (הריב"ב) בפירושו להלכות תפילין הביא מחלוקת רש"י ור"ת וסיים: "ודברי רש"י נכוחים למבין".

ראשונים שפסקו כר"ת וראשונים שלא הכריעו

ובדעת רבינו תם ספר המנהיג (הלכות תפילין) פסק להלכה את שיטת רבינו תם. וכתב הגרע"י ביב"א (חלק א סימן ג סעיף ג) וז"ל: "כי מבואר בתוס' ובמרדכי שכדעת ר"ת פסקו רב שרירא גאון, ורב האי גאון, ור' חננאל, ור' יהודה בר ברזילי, ור' יוסף טוב עלם, והר"ף. וכ"ה ד' הראב"ד בהשגות (פ"ג מה' תפילין ה"ה). וכן ד' רב סעדיה גאון הובא בבעל העיטור (ה' תפילין ח"ג), ובשו"ת הרשב"א המיוחסות (סי' רלד). וכן ד' הר"א ממיץ בס' יראים (סי' טו). וכן ד' הר"א אב"ד בס' האשכול ח"ב (דף פב), ובשו"ת תמים דעים הנ"ל, ושכן דעת השימושא רבה. וע"ע בנמקי יוסף ה' תפילין. עכ"ל. ומכל האמור דעת רב שרירא, ורב האי, אי אפשר להביא ראיה מדבירהם לר"ת [כמו שכתב בהמשך דבריו] וכן הר"ף אי

אפשר להביא ראיה מדבריו. וכן אי אפשר להביא ראיה מהשימוש רבה כמו שהסברנו לעיל. ולא הבנתי למה כתב הרב שכן הוא דעת הראב"ד הרי הראב"ד סובר כמו ר"ת רק הפוך כמו שמבואר למעלה.

אולם יש ראשונים שלא הכריעו להלכה אלא כתבו שיניח את שני השיטות של רש"י ושל ר"ת. וכן כתב ספר התרומה (סימנים הלכות תפילין סימן ר"ו) וז"ל: "וירא שמים משום ברכה לבטלה אם אינו מניחם רק כדברי אחד מן הגאונים הלכך יניח שנים של יד בברכה אחת, ואחר כך יניח שנים של ראש בברכה אחת, שהרי יש בראש וכן בזרוע מקום להניח שני תפילין, כדאיתא פרק המוצא תפילין, ואם אינו יודע לכוון המקום להניח שניהם יחד אם כן יניח כדברי האחד, יברך על של יד ויניח, ואחר כך יברך על של ראש ויניח, ולא ישהה אותם בראשו ויטלקם ואחר כך יניח כדברי הגאון השני על סמך ברכה ראשונה, ולא ידבר בנתים והשניים ישהה בראשו כמו שירצה ואף על פי שעתה מברך על של ראש בפעם ראשונה להנחת של יד בפעם שניה זה טוב יותר מלעזוב לגמרי שלא להניח כלל, עכ"ל. וכן כתב הסמ"ק (קנג) וז"ל: "וא"כ ירא שמים הרוצה לצאת ידי שניהם יהיו לו שני תפילין של ראש (ש"ע שם לא יעשה כן אלא מי שמפורסם ומוחזק בחסידות) ויניחם בבת אחת ויבטל בלבו אותן שאינן עשויין כתיקון חכמים ויברך על מצות תפילין כי יש מקום בראש (ערובין דף צ"ה הקומץ דף ל"ח) להניח בו שני תפילין, וזהו ממקום שמתחיל להשעיר עד חצי שיפוע הראש. עכ"ל. וכן עוד כתבו הרא"ש (הלכות קטנות לרא"ש (מנחות הלכות תפילין הלכה ה')). וכן כתב הגהות מיימוניות (הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ג הלכה ה). וכן כתב ספר מצוות גדול (עשין סימן כב). וכן כתב הטור (הלכות תפילין סי' לד) והוסף וז"ל: "וכן היה נוהג א"א ז"ל ורבו רבינו מאיר ז"ל". ובאמת רבי מאיר היה רבו של התרומה, והסמ"ג, והסמ"ק, והרא"ש, והגהות מיימוניות, ולכן מובן למה כל אלה פסקו כך.

המנהג באשכנז היה להניח רש"י

למרות זאת אחרי שראינו שרבינו אשכנז פסקו שמספק יניח ב' זוגות, זה לא היה מנהג אשכנז, כמו שמעיד הסמ"ג (שם) וז"ל: "מכל מקום נהגו בארץ אדום ובארץ ישמעאל כדברי רבינו שלמה וכדברי רבינו משה וגם שלחו כתב מארץ ישראל שנפלה בימה שעל קבר יחזקאל ומצאו שם תפילין ישנים מאוד כסדר רבינו משה ורש"י", עכ"ל. וכן כתב הגהות מיימוניות (שם) בשם הסמ"ג. וכן מעיד האגור (סימן נח) וז"ל: "ותפילין של אלו

פסולין לאלו. וכתב הרא"ש וסמ"ג ירא שמים יניח ב' זוגים תפילין בפירוש שניהם, כי יש מקום לב' זוגי תפילין בראש ובזרוע. ובאשכנז ובארץ ישמעאל נהגו כרש"י ונהגו הרא"ש ומהר"ם בשני זוגי תפילין ובסמ"ג נמצא שנפלה בימה שעל קבר יחזקאל ומצאו תחתיה תפילין עשויין כסדר רש"י. וכן נוהגין בכל גלויות ישראל, עכ"ל. וכן כתב המיוחס למרדכי שהמנהג כרש"י. וכן כתב המרי"ל (סימן קלז סעיף ו) וז"ל: "ושני זוגי תפילין לא חזינן רבנן קשישי רבותינו ז"ל דעבדי הכי, וגופא אזיל בתר רישא וסמכינן על מה שכתב הסמ"ג ההוא דקבר יחזקאל". וכן כתב המשנה ברורה (סימן לד ס"ק ד) וז"ל: "ומכל מקום לא יברך אלא רק על אותו שנכתבה על פי מנהגנו כדעת רש"י והרמב"ם", עכ"ל. ומוכח מכל האמור שלהניח ב' זוגות זה לא היה מנהג ארץ ישראל ואשכנז וכל גלויות ישראל כמו שמציין האגור.

ג. פסיקת אחרונים

השו"ע פסק כמהרי"ל

השולחן ערוך (סימן לד ס"א א) הביא את המחלוקת רש"י ר"ת וצ"ח שהמנהג כמו רש"י והרמב"ם. ועוד כתב (בס"ב ב) וז"ל: "ירא שמים יצא ידי שניהם, ויעשה שתי זוגות תפילין ויניח שניהם, ויכוין בהנחתם באותם שהם אליבא דהלכתא אני יוצא ידי חובתי, והשאר הם כרצועות בעלמא, כי מקום יש בראש להניח שתי תפילין. וכן בזרוע. ואם אינו יודע לכיון המקום ולהניח שניהם יחד, יניח כדברי האחד של יד ושל ראש, (ויסלקם מיד), ויניח האחרים על סמך ברכה הראשונה. (וי"א ה שאם) לא יוכל להניח בבת אחת, יניח של רש"י ויברך עליהם ויהיו עליו בשעת ק"ש ותפלה ואחר התפלה יניח של ר"ת בלא ברכה ויקרא בהם שמע והיה אם שמוע", עכ"ל. ועוד כתב (בס"ג ג) וז"ל: "לא יעשה כן אלא מי שמוחזק ומפורסם בחסידות", עכ"ל, וכל זה על פי דברי המהרי"ל. ואולם לאחר תקופה של מאה שנה בערך התפשט המנהג להניח תפילין של ר"ת בעקבות האריז"ל (עיין לעיל הערה 3) שהדגיש את החשיבות להניח תפילין ר"ת על פי הסוד. ויש אחרונים רבים (ש"ת הרמ"ע מפאנו סי' לז ד"ה עוד ראוי, חיים שאל ח"א סי' א' ד"ה אמנם אתה, ערוה"ה שם ס"ה, ועוד) שטוענים שבגלל שעכשיו התפשט המנהג וכולם מניחים תפילין ר"ת אין חשש ליוהרה. אולם יש אחרונים שנקטו שיש חשש ליוהרה (יד אהרון סי' לד בהגב"ב בשם מהר"ש הלוי ובשם עצמו, הובה במשנ"ב שם סקט"ז וכן הסכים המשנ"ב ובסק"ז).

האם אין ענין להחמיר כר"ת

כתב בתורת הקדמונים (חלק א' עמ' קטו) וז"ל: "הנה השו"ע כתב שכשמניח ב' תפילין יחד צריך להתנות שמה שאינו אמת הוא כרצועות בעלמא כדי שלא יעבור בבל תוסיף. והבה"ל (סי' לד ד"ה יניח), מרן הגרע"י (בשו"ת יבי"א ח"א סי' ג), האול"צ (ח"ב פ"ג תשובה ח) ועוד, כתבו שגם במניח זה אחר זה צריך להתנות ולומר שמה שאינו אמת הוא כרצועות בעלמא כדי שלא יעבור בבל תגרע עי"ש, וזה צע"ג, דא"כ איך יכול לברך על של רש"י בעוד שרגע לפני כן אמר שאם של רש"י אינו אמת הוא כרצועות בעלמא ולאחר מכן מברך עליו, והרי ברכה לבטלה חמורה יותר מבל תוסיף או בל תגרע דהרי לא עבדינן ס"ס בברכות והעולם נזדעזע כשאמר הקב"ה לא תשא, משא"כ בשאר לאוין עבדינן ס"ס, וא"כ אם כלפי בל תגרע דעת רש"י אינה מוחלטת, ואנו מתנים שאם רש"י אינו אמת הוא כרצועות בעלמא, איך כלפי הברכה יכול לברך, והרי יש צד שמניח כעת רצועות בעלמא, ואם סמכינן אמנהג, א"כ ה"ה לגבי המצוה עצמה ג"כ נסמוך על המנהג, עכ"ל.

מדוע יש ענין לא להחמיר כר"ת

אם נאמר עדיין אחרי שראינו שהלכה היא כרש"י ורמב"ם, וכן היה המנהג בספרד, באשכנז, ובארץ ישראל, ומה שכתב השו"ע 'רא שמים יחמיר' זה רק מצד חסידות ולא מספק, כי אם זה היה מספק היה חייב להחמיר, ספק דאורייתא לחומרא. האם עדיין יש ענין להחמיר ולצאת ידי כולי עלמא ולהניח תפילין ר"ת? אעתיק כאן קטע (טל חיים ציצית תפילין עמ' תקמח) של מו"ר שליט"א בדעת המהר"ל וז"ל: "ואולם מדברי המהר"ל הנ"ל נראה שאין זה נכון להתחשב בהתפשטות המנהג. ואדרבה, היה צריך למעט מאוד במנהג זה, ולהשאירו רק לחסידים מופלגים שהיו יכולים להיחשב כחסידים מופלגים גם בדורם של המהר"ם מרוטנבורג והרא"ש. ואפילו בדורו של המהר"ל כבר לא נמצאו כאלה שראוים לכך. וכדי להבין את הטעם לזהיות זו, יש לדקדק בדיברי המהר"ל שהתייחס בהמשך דבריו למה שהיו צריכים לעשות אלא שבכל זאת ירצו להניח למרות שאינם מופלגים כולי האי בחסידות: "והנוהגין כן טוב להניחם בבת אחת, נראה לברך על של רש"י הואיל ונוהגין כוותיה, ושל ר"ת אינם אלא לצאת ידי כולם וכו'. ונראה דשל רש"י היא עליו בשעת קראית שמע ותפילה, כיון דנהוג עלמא כרש"י לא יפרשו מן הציבור לעשות אגודות, ואחר התפילה יניח רבינו תם וכו", עכ"ל. ולכאורה תמוה שמזכיר את השיקול שלא לפרוש מן הציבור לעשות אגודות. ראשית, הרואה יכול לומר דאין כאן

אלא תפילין של רש"י, דהא אף אדם אינו רואה מה מונח בבתים וכיצד הניחם. והרי בדין לא תתגודדו אין מקום לחשש אם הרואה תולה בדבר שאין בו מחלוקת (יבמות יג: - טו:), ושנית, הרי אין הוא מניח אלא רק ממדת חסידות כדי לצאת ידי שניהם. ולכאורה באופן שאינו נוהג מנהג מסוים בגלל עיקר הדין, אלא רק ממדת חסידות, לא היה אמור להיות לא תתגודדו, וכפי שהתבאר במקום אחר (ט"ח כללי הוראה ח"ב סי' א) דלכאורה אין כאן הנהגה שונה בדין (ואפילו לא במנהג שקובעים אותו כחייב) אלא רק התעלות וחסידות של הנוהגים כך... ועל כורחנו צריך לומר שהבינו גדולי ישראל ובכללם המהר"ל שאם אנשים שאינם מוחזקים ומפורסמים בחסידות יניחו תפילין של רבינו תם, תוצר מזה מציאות שלילית שהתורה רצה למנוע. דמבואר בסוגיית לא תתגודדו שיעקר הטעם הוא כפי שכתב רש"י (יבמות יג: ד"ה לא תעשו): "לא תעשו אגודות אגודות – דנראה דנוהגים ב' תורות" וכו', עכ"ל. ואין הענין רק בשביל למנוע ממחלוקת, דעיקר הסברה שמוזכרת שהרואה יאמר ויתלה שאין כאן מחלוקת, לא היתה יכולה להועיל כלום, שהרי בית שמאי ובית הלל ודאי יודעים היטב מדוע כל אחד נוהג אחרת. וכל אחד מהם יודע שאין זה משום שהוא רוצה "לאפושי מיא" או "לאפושי אורא" או "מלאכה הוא דילת ליה", אלא... ואם סיבת האיסור היא רק בשביל למנוע ממחלוקת, לא היה הדבר מועיל כלום. ועל כרחק גדר וסיבת האיסור הוא משום שיש חילול השם גדול ובזיון התורה שהיא נעשת כשתי תורות וכאלף תורות וכאלו שהיא ח"ו נשתכחה מישראל. ובמקום שתהיה הלכה אחת שמחייבת את כולם, התורה נראת כדבר שאינו מחייב אלא קבוצות מסוימות... ובשלמא אם רק חסידים מופלגים נוהגים בחומרא מסוימת, מובן לכולם שהחומרא איננה מחייבת, אך כשאנשים פשוטים נהגים בה. התורה נראית כשתי תורות", עכ"ל הטל חיים. ודבר השם בפיהו אמת.

ויש עוד צד לומר למה לא להחמיר כדעת ר"ת. יש סוגיה שהיא נמצאת שלוש פעמים בש"ס בגמ' בעירובין (ו':) ור"ה (יד:) וחולין (מג:) איתא, שכשנחלקו ב"ש וב"ה, קודם שנקבעה הלכה כב"ה, הרוצה לעשות כב"ה או כב"ש הרשות בידו, ובלבד שלא יעשה כחומרי ב"ש וכחומרי ב"ה, דהוי הכסיל בחושך הולך, והיינו בתרי חומרי דסרתן אהדדי כגון שדרה וגולגולת, ועוד נאמר בגמרא (עירובין שם) וז"ל: "מעשה ברבי עקיבא שליטת אתרוג באחד בשבט, ונהג בו שני עישורין, אחד כדברי בית שמאי ואחד כדברי בית הלל! - רבי עקיבא גמריה איסתפיק ליה, ולא ידע אי בית הלל בחד בשבט אמור, אי בחמיסר בשבט אמור, ועבד הכא לחומרא והכא לחומרא", עכ"ל הגמ'. ע"ש. זו סוגיה מאוד גדולה

ונרחבת, אני יביא אותה בקצרה רבה רק כדי שניקח את הרעיון⁴. המאירי בר"ה (י"ד ובעירוּבין ז') כתב וזת"ד: אם יש מחלוקת שהחומרות סתרי אהדדי יש בחירה ביד התלמיד לפי שקול דעתו לפסוק כאחד משני הדברים וכו' ואם פסק בשניהם להחמיר נקרא כסיל וכן הדבר עכשיו אצלי בפסקי הגאונים וכו' עכ"ל. ומבואר מדבריו שכשיש מחלוקת בסוגיה שסותרת אחת את השניה אסור להחמיר כשתי חומרות אלא יפסוק כאחת מהם. וכן כתב הרמב"ן בחולין (מ"ד.) וז"ל: "הקשה איך אמרינן בעירוּבין כל היכא דמשכחת תרי תנאי וכו' עביד כחומרי וקולי דמר וכו' והא תניא במסכת ע"ז (ז'): ששני חכמים שחולקים בדאורייתא הלך אחר המחמיר, ותירץ דהתם שאין קולא וחומרא למר אלא קולא למר, וחומרא למר, שבזה הולכים להחמיר, אבל אם לכל אחד יש חומרא וקולא, בזה אמרינן שיעשה כקולי וחומרי דמר", עכ"ל. ובספר חידושי רז"ה (כללי חומרי דסתרי אהדדי) האריך בנידון זה, והביא את דברי תוס' שבספק צריך להחמיר כתרי חומרי, וכתב בדף ע"א ע"ג שדבריהם צריך נגר להלמם מהסוגיא בעירוּבין הנ"ל, ופשטא דברייתא דהרוצה לעשות כדברי ב"ש וכו' משמע ודאי אפילו היכא דמספקא ליה הלכה כדברי מי יכול לסמוך על אחד מהם בקולו ובחומרו והיינו משום דאלו ואלו דברי אלוהים חיים אבל אם יעשה כב' חומרי דסתרי אהדדי ודאי חד מינייהו שקר ולכן הוי כסיל וכו' וכתב בפנים ההלכה שם שנראה להכריע כדעה זו ושכ"ד הרשב"א בחולין, ושם כתב ליישב ג"כ את הגמ' בנדה (ל"ו מ"ז), שפסקו הלכה לחומרא כתרוייהו, דהתם לא מחמת ספק פסקו כן, אלא סבירא להו דתרוייהו איתנהו, עי"ש. וכ"ד דעת הרמב"ן והר"ן והמאירי. עיין בכל הסוגיה הזאת היטב.

ועכ"פ בנידון דידן תפילין של ר"ת ושל רש"י זה חומרי דסתרי אהדדי, שהרי תפילין של רש"י פסולות לר"ת, ואילו תפילין של ר"ת פסולות לרש"י, ולכן אין לנו להחמיר כשתי חומרות אלא ללכת אחר אחת מהם כמו שמבואר מפשט הגמרא. ועוד רואים מהמעשה של רבי עקיבה כשאדם מסופק מה היא הלכה, מותר להחמיר כשתי חומרות, אבל לא כשהוכרעה הלכה. וכאן הוכרעה הלכה כמו רש"י כי אם זה היה ספק היה חייב להחמיר ולהניח שתי תפילין כי זה ספק דאורייתא.

4. והרוצה לעיין בסוגיה זאת היטב עיין בתורת הקדמונים ח"א עמ' קיז.

מסקנה

ולענין הלכה נראה מכל האמור גם אם נאמר שהלכה רופפת בידנו, אז צריך ללכת לפי המנהג, והמנהג הוא כמו רש"י כמו שמציינם הפוסקים. וכ"ש שמוכח כן מהראשונים שמוכיחם כן מהמכילתא שהעיקר כדעת רש"י והרמב"ם. ואין לתלות זה במחלוקת בבלי ירושלמי, וגם אם כן, הלכה צריכה להיות כבבלי. ועוד יש לומר שאם היה לראשונים שסוברים כדעת ר"ת את הגירסא המדויקת בגמ' יכול להיות שהיו חוזרים בם. ועוד הרמב"ם פסק להלכה כרש"י, והרי"ף לא ברור מה היתה דעתו, והרא"ש מסתפק, ואין ספקות של שתי העמודי האוראה דוחה את ודאו של הרמב"ם. ועוד הראיה שהביאו הסמ"ג ובעוד כמה ראשונים מיחזקאל יש לסמוך עליה. ועוד אין להחמיר כדעת ר"ת משתי סיבות, אחת, כי זה גורם לחלק את התורה לשתי תורות כמו שמבואר בטל חיים בדעת המהרי"ל שפסק השו"ע אותה. ושתיים, כי זה נחשב כחומרי דסתרי ההדדי ונחשב ככסיל הולך בחושך. ומכל הסיבות הללו יש להכריע כדעת שסדר הפרשיות הוא כרש"י והרמב"ם ז"ל, ואין להחמיר כר"ת.

ויהי רצון שהשם יאיר עיננו בתורה הקדושה.